

Dariusz Rozmus

Zagadnienie ochrony prawnej zabytków ze starego cmentarza żydowskiego w Pilicy

Roczniki Administracji i Prawa 15/2, 91-103

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Oryginalny artykuł naukowy

Original Article

Data wpływu/Received: **28.09.2015**

Data recenzji/ Accepted: **15.11.2015**

Data publikacji/Published: **14.12.2015**

Źródła finansowania publikacji: **Wyższa Szkoła Humanitas**

Authors' Contribution:

(A) **Study Design (projekt badania)**

(B) Data Collection (zbieranie danych)

(C) Statistical Analysis (analiza statystyczna)

(D) Data Interpretation (interpretacja danych)

(E) Manuscript Preparation (redagowanie opracowania)

(F) **Literature Search (badania literaturowe)**

Dariusz Rozmus¹

ZAGADNIENIE OCHRONY PRAWNEJ ZABYTEKÓW ZE STAREGO CMENTARZA ŻYDOWSKIEGO W PILICY

Przeszłość – przyszłości²

Obecnie w Pilicy znajdują się dwa miejsca związane z pochówkami żydowskimi (ryc. 1). Jedno miejsce to istniejący obecnie cmentarz żydowski³, drugie można określić miejscem pocmentarnym. Jest to obszar po pierwszym pilickim cmentarzu żydowskim, zamkniętym formalnie w 1842 r. Część nagrobków z tego cmentarza została po II wojnie światowej zabrana i z tych skradzionych płyt nagrobnych pochodzących z XVIII i początków XIX w. (przed 1842 r.) zbudowano budynek mieszkalny (ryc. 2).

¹ dr hab., Wyższa Szkoła Humanitas.

² Taki to napis nakazała Izabella z Flemingów Czartoryska wyrzeć na tablicy u wejścia do Świątyni Sybilli w Puławach. Por. T.F. de Rosset, *Stan i potrzeby muzealnictwa polskiego*, Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytki i konserwacja. XXIX – Nauki Humanistyczno-Społeczne, zeszyt 326, Toruń 1998, s. 3.

³ Monografia tej nekropolii została przedstawiona w L. Hońdo, D. Rozmus, A. Witek, *Cmentarz żydowski w Pilicy – materiały inwentaryzacyjne*, red. L. Hońdo, Kraków 1995.

Przedmiotem tego artykułu jest kwestia ochrony prawnej zabytkowych macew z pierwszego cmentarza żydowskiego, którego pierwsza faza istnienia może sięgać XVI w.⁴

Pierwsze dane dotyczące ludności żydowskiej w Pilicy pochodzą z roku 1581. Znajdują się one w aktach postępowania karnego, zaliczanego do tzw. procesów rytualnych. Oskarżeni o znieważenie hostii Żydzi zostali zobligowani do zapłacenia kary w wysokości 15 000 grzywien (zarzut ten udało im się oddalić)⁵. Zgodnie z ogólnie obowiązującymi obyczajami wspólnota żydowska osiedlała się zazwyczaj na jednej z ulic miasta. Powstała przy niej synagoga, szkoła, łaźnia oraz dom gminny na wzór ratusza miejskiego. Perłą żydowskiej dzielnicy w Pilicy była drewniana synagoga, niezwykle cenny, ozdobiony polichromią zabytek żydowskiej architektury, najprawdopodobniej z początku XVIII w., niestety zniszczony podczas II wojny światowej. Obecnie o jej wystroju opowiada nam tylko opis zamieszczony w publikacji M. i K. Piechotków, pt. „Bożnice drewniane”⁶. Do dzisiaj pośród zachowanych budynków możemy rozpoznać murowany cheder XVIII-XIX w. (?) oraz budynek dawnej mykwy, usytuowany nad brzegiem rzeki Pilicy. Cmentarz żydowski dopełniał szeregu koniecznych instytucji gminnych, znajdował się zwykle, ale nie zawsze, poza murami miejskimi lub granicami miast nieobwarowanych. Pilica nie należała do miast otoczonych murami⁷. Z miastem związany był słynny przywódca sekty mesjanistycznej Jakob Lejbowicz Frank (ojcem chrzestnym Franka był ostatni król Polski Stanisław August Poniatowski), który nosił się nawet z zamiarem przeniesienia swojego „dworu” do Pilicy⁸. W drugiej połowie XVIII wieku pojawiają się też w źródłach pierwsze dane dotyczące liczebności ludności żydowskiej. W owym czasie Pilica należała administracyjnie do powiatu lelowskiego, który dzielił się dla ludności starozakonnej na sześć kahałów: lelowski, nakielski, janowski, pilecki, szczekociński, żarecki⁹.

W Pilicy odbyły się trzy ostatnie Sejmy żydowskie w I Rzeczypospolitej¹⁰, będące unikatowym przykładem samorządu żydowskiego w całych dwutysięcznych dziejach diaspory. Obradom jednego z nich przewodniczył Majer z Dubna w asyście rabina lwowskiego Chaima Rapaporta. Jak pisał wybitny historyk Majer Bałaban, „zastanawiano się, jak zagoić rany zadane żydostwu polskiemu przez Franka i jego zwolenników”. Aby odeprzeć

⁴ Dlatego też w ścianie budynku i piwnicy mogą być wmurowane nagrobki starsze niż z XVIII w.

⁵ H. Błażkiewicz, *Dzieje parafii Pilica*, Kraków 1988, s. 13.

⁶ M. i K. Piechotkowie, *Bożnice drewniane*, Warszawa 1957, s. 23.

⁷ W XVII wieku, w roku 1653 Żydzi zostali wypędzeni z miasta. W aktach oficjału pilickiego spotykamy następujące zdanie: „Niewierni Żydzi relegowani z Pilcze, obwieszczeni po dwakroć od urzędu pilickiego i obesłani z napomnieniem, aby teraz na swobodzie będąc prawo pokazali (...) – ponieważ tego nie uczynili – (...) tedy urząd przychylając się do pierwszych dekretów swoich (...) nakazuje, aby na po tym i wieczniemi czasy przystępu i accessu do miasteczka pilickiego nie mieli i na gruncie pileckim żeby nie pozostawali sub poenis capitalibus.” – por. F. Kiryk, *Pozostałe miasta regionu olkuskiego*, [w:] *Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego*, t. 1, red. F. Kiryk i R. Kołodziejczyk, Warszawa 1978, s. 353. Żydzi powrócili do miasta, odkupując na początku XVIII w. od mieszkańca Pilicy p. Gąsiora miejsce, na którym widać było jeszcze stare nagrobki żydowskie. Wynika z tego, że w Pilicy był cmentarz sięgający swoimi korzeniami początków obecności Żydów w tym regionie. Pochówki na tym miejscu wznowiono po kilkudziesięcioletniej przerwie podczas nieobecności Żydów w Pilicy.

⁸ A. Kraushar, *Frank i frankiści polscy*, tom II, Kraków 1895, s. 84-85.

⁹ *Spis Żydów woj. krakowskiego z roku 1765*, wyd. A. Czuczynski [w:] *Archiwum Komisji Historycznej*, Kraków 1898, t. 8, s. 408-427.

¹⁰ A. Leszczyński, *Sejm Żydów Korony 1623-1764*, Warszawa 1994, s. 276.

zarzuty o tak zwane morderstwa rytualne, przewodniczący obradom rabin Majer z Dubna zobowiązał się wydać drukiem bulle papieskie broniące Żydów przed tymi zarzutami¹¹.

Nowy cmentarz żydowski „Pod Czarnym Lasem” powstał po długoletnim, bardzo dobrze udokumentowanym sporze pomiędzy pilickim proboszczem a gminą żydowską¹². Został on otwarty w 1842 r. i pełnił swoją funkcję przez 100 lat. Kres jego istnieniu kładzie eksterminacja ludności żydowskiej. Jak wynika z relacji oraz dokumentów, podczas wojny na jego obszarze powstały zbiorowe mogiły Żydów schwytych zimą 1942/1943 r. w lasach, gdzie próbowali przetrwać. Wiele wskazuje na to, że część ludzi rozstrzeliwano właśnie na terenie cmentarza¹³. Niektóre nagrobki noszą ślady, które można uznać za uszkodzenia od kul. W styczniu 1945 r. być może właśnie na tym cmentarzu rozstrzelano około 70 osób z Pilicy i okolic. Egzekucję wykonała niemiecka żandarmeria wojskowa z Wolbromia. Zwłoki pochowano na cmentarzu „Pod Czarnym Lasem”¹⁴. Najstarsze nagrobki z tego cmentarza pochodzą dopiero z drugiej połowy XIX w. Nekropolia jest obecnie ogrodzona, chociaż nie zamknięta. Powierzchnia cmentarza porośnięta jest gęstym samosiejkowym lasem.

Cmentarze żydowskie są dla społeczności wyznawców mozaizmu miejscami szczególnymi¹⁵. Regulacja prawna dotycząca cmentarzy żydowskich zawarta została po odzyskaniu niepodległości w Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1927 r. o uporządkowaniu stanu prawnego w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej. Rozporządzenie to nie dotyczyło województwa śląskiego, poznańskiego i pomorskiego. Straciło ono moc obowiązującą dopiero po wejściu w życie ustawy z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej (ustawa weszła w życie 10 maja 1997 r). Ziemia, na której znajduje się cmentarz żydowski, musi stanowić własność gminy żydowskiej na zawsze (sic!)¹⁶. Obecnie pochówki odbywają się tylko na 15 kirkutach¹⁷. Obiekty grzebalne podlegają tak jak wszystkie inne cmentarze ustawie o cmentarzach i chowaniu zmarłych¹⁸.

W przypadku Pilicy mamy w odniesieniu do pozostałości kultury żydowskiej do czynienia z jednej strony z zagadnieniami natury prawnej, z drugiej zaś – z zagadnieniami natury etycznej. Pierwszym zagadnieniem jest istnienie i zagospodarowanie miejsca pocmen-

¹¹ M. Bałaban, *Żydzi w Olkusz i gminach parafialnych*, [w:] *Studium historyczne*, Warszawa 1927, s. 156.

¹² Zob. Akta dotyczące się „kierchofu żydowskiego”, Archiwum Parafialne w Pilicy; por. też Archiwum Diecezjalne w Kielcach, Akta Konsystorskie PP-7/2, k. 131. Spór pomiędzy proboszczem a gminą żydowską został przedstawiony w publikacji: L. Hońdo, D. Rozmus, A. Witek, *Cmentarz żydowski w Pilicy...*, s. 23.

¹³ H. Błażkiewicz, *Dzieje parafii Pilica*, Kraków 1988, s. 98.

¹⁴ *Biuletyn Głównej Komisji Badań Zbrodni Hitlerowskich w Polsce 1939–1945*. Opracowanie materiałów ankiety z 1945 r., woj. krakowskie i lubelskie, 1957, t. IX, s. 158.

¹⁵ Por. J. Jagielski [hasło] „Cmentarz żydowski” [w:] *Polski słownik judaistyczny. Dzieje – kultura – religia – ludzie*, t. 1, oprac. Z. Borzymińska, R. Żebrowski, Warszawa 2003, s. 296-297, por. też: B. Stawiarski, *Cmentarze Żydów aszkenazyjskich w średniowieczu. Przykład Wrocławia*, [w:] *Średniowieczne i nowożytnie nekropolie Wrocławia*, red. K. Wachowski, „Wratlavia Antiqua” 12/2010, s. 261-290; T. Gardocka, *Cmentarze jako dobra kultury*, [w:] *Prawna ochrona dóbr kultury*, red. T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń 2009, s. 145-147; por. też: D. Rozmus, *Cmentarz żydowski jako przykład przestrzennego zastosowania obyczajowego prawa religijnego*, w druku.

¹⁶ T. Gardocka, *cmentarze jako dobra kultury...*, s. 145-146.

¹⁷ *Ibidem*, s. 145.

¹⁸ Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. (Dz.U. nr 11, poz. 62) tekst jednolity z dnia 2 marca 2000 r. (Dz.U. nr 23, poz. 295).

tarnego na obszarze starego cmentarza żydowskiego (por. ryc. 1 – plan). Obecnie jest to niezabudowany plac przeznaczony na działalność gospodarczą. Najprawdopodobniej nigdy nie przeprowadzono ekshumacji pochowanych tam ludzi, choć jest ona możliwa również w przypadku pochówków żydowskich¹⁹. Pod ziemią znajdują się nie tylko kości, ale najprawdopodobniej zabytkowe macewy. Rozważania na ten temat będą przedmiotem innego artykułu. Drugim zagadnieniem i jednocześnie przedmiotem tego artykułu, jak to już zaznaczono na wstępie, jest ochrona prawna zabytkowych nagrobków użytych do konstrukcji obecnie niezamieszkałego domu (ryc. 2, 3, 4) i budynków gospodarczych, w tym ubikacji (ryc. 5).

Prawdopodobnie w latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku mieszkańiec Pilicy postanowił zaoszczędzić na materiałach budowlanych. W jego mniemaniu leżały obok, niepilnowane, na wyciągnięcie ręki. To, że były to wspaniałe zdobione nagrobki żydowskie (por. ryc. 3) z obszaru starego cmentarza (zamkniętego w 1842 r.) dla tego człowieka było już tylko nieistotnym szczegółem. Czy akt wandalizmu i kradzież była podyktowana przekonaniem antysemickim, należy wątpić. Sam czyn ma znamiona zwykłej, podyktowanej chciwością kradzieży.

Obecnie wzniesiony z nagrobków budynek jest ruiną, w sprawie której należy pilnie interweniować z kilku oczywistych powodów. Budynek ten znajduje się obecnie w polach, przy skrzyżowaniu ul. Jana Pawła II (wiemy, że papież miał licznych przyjaciół wśród Żydów) i ul. Targowej. W latach 90. na budynku wisiała tabliczka z napisem ul. Klasztorna 4.

Przestępstwa wobec obiektów sakralnych (większość z nich jest jednocześnie obiektami zabytkowymi) są w chwili obecnej stale wzmagającą się kategorią przestępstw. W latach 50²⁰ przestępczość wobec tego typu obiektom wynosiła 330 przypadków. W latach 80. przekroczyła 700 przypadków. Przewidywano, że w 2000 roku będzie ponad 600 tego typu zdarzeń, ale w latach 90. nastąpił gwałtowny wzrost tego typu zachowań, osiągając wzrost o ok. 170 procent, przekraczając liczbę 1000 przypadków rocznie. Przedstawiona powyżej statystyka dotyczy obiektów sakralnych związanych z chrześcijaństwem. Powody są różne: alkoholizm, narkomania, niestabilność polityki karnej i penitencjarnej, znaczna depenalizacja czynów, amnestie i abolicje. Prognozy w zakresie tego typu przestępstw

¹⁹ Ekshumacja jest dozwolona w określonych przypadkach, takich jak: „dla przeniesienia szczątków do grobu w Ziemi Świętej, dla przeniesienia szczątków do grobu rodzinnego, dla przeniesienia szczątków z cmentarza nieżydowskiego lub z miejsca tymczasowego na cmentarz żydowski, jeśli miejscu pochówku grozi profanacja lub podmycie przez wodę – por. J. P. Worończak, *Specyfika kulturowa cmentarzy żydowskich*, Katowice 1993, s. 6.

²⁰ Trzeba zdawać sobie sprawę z tego, że był to początkowy okres scalania powojennych ziem Polski. Zasiadaniu tzw. ziem zachodnich towarzyszyły nieodnotowane w statystykach akty likwidacji skierowane wobec niemieckich pozostałości na tych ziemiach, takich jak cmentarze i budynki zborów protestanckich. Jak słusznie zauważa Rafał Cebula, „z jednej więc strony cmentarz, i znajdujące się na nim groby otoczone są szczególną więzią emocjonalną, najczęściej pojedynczych osób, z drugiej strony cmentarz otacza wielka społeczna materia wypełniona religią, historią i kulturą. We współczesnym świecie przestrzeń ta ma wyjątkowe znaczenie, zwłaszcza gdy chodzi o cmentarze żydowskie, jest ona bowiem dowodem kultury, religii i historii żydowskiej, który trudno zastąpić innym materialnym świadectwem. Wycinek tej rzeczywistości historyczno-społeczno-religijnej wymaga więc szczególnej ochrony prawnej, zwłaszcza że coraz częściej w społecznym odczuciu cmentarze zaczynają być traktowane jako miejsca kultowe, niezależnie od wyznaniowych i narodowościowych różnic, co było przyczyną likwidacji i zacierania śladów cmentarzy po 1945 roku” – por. R. Cebula, *Ochrona prawna cmentarza żydowskiego w polskim porządku prawnym*, [w:] *Żydzi na Górnym Śląsku i Zagłębiu Dąbrowskim*, red. D. Rozmus i S. Witkowski, Kraków 2011, s. 193.

są niepokojące. Można również założyć, że przestępczość będzie bardziej profesjonalna i nakierowana na konkretne zabytki (rzeźby, obrazy, naczynia liturgiczne itp.)²¹. Przedstawiona powyżej statystyka nie odnosi się do cmentarzy żydowskich, które w rozumieniu prawa żydowskiego są właśnie miejscami świętymi.

W XXI wieku dołączyła osobna kategoria motywacji, związana z przekonaniem politycznymi (radikalny antyklerykalizm) lub sekciarskimi (deklaratywny lub faktyczny satanizm²²).

W przypadku dewastacji starego cmentarza żydowskiego w Pilicy mamy do czynienia z przestępstwem sprzed kilkudziesięciu lat. Sprawca tego czynu już od dawna nie żyje (informacje o jego śmierci autor tego artykułu uzyskał już w 1991 r.). Budynek jest usytuowany już poza obszarem cmentarza żydowskiego (choć bezpośrednio do niego przylega). Dzięki lustracji w 1991 r. można było stwierdzić, że w wielu miejscach na ścianach budynku spod tynku widać żydowskie płyty nagrobne (ryc. 4). Pojawia się ciekawe zagadnienie prawne, polegające na tym, że sam budynek nie jest obiektem zabytkowym, ale został zbudowany z elementów mających charakter obiektów zabytkowych. Budynek jako taki, co oczywiste, można uznać, zgodnie z treścią zawartą w art. 46 ust. 1 k.c. za nieruchomość. Nie ma natomiast w polskim prawie normatywnej definicji ruchomości. A zatem ruchomością jest każda rzecz, która nie jest nieruchomością²³. Pojawia się zatem zagadnienie, czy nagrobki będące częścią konstrukcji ścian są ruchomościami, które można odzyskać, oraz czy mają one walory obiektów zabytkowych. Na oba pytania można odpowiedzieć pozytywnie. Grób wraz nagrobkiem jest nieruchomością; w tym konkretnym przypadku domu w Pilicy mamy do czynienia z pozbawionymi przynależności do właściwego miejsca (grobu) przemieszczonymi stelami nagrobnymi. Można zatem uznać, że są to ruchomości sprzed wieków będące przykładem nieprofesjonalnej (ludowej) sztuki kamieniarskiej.

Zabytek w rozumieniu rozporządzenia prezydenta RP z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (Dz.U. nr 29, poz. 256, z późniejszymi zmianami) musiał wyróżniać się wartościami: artystyczną, kulturalną, historyczną, archeologiczną lub paleontologiczną. Wartość historyczna polega na tym, że obiekt jest dowodem istnienia określonych osób lub zdarzeń, mających znaczenie dla kultury lub znaczenie polityczne; wartość artystyczna na tym, że obiekt ma właściwości wywołujące doznania estetyczne; wartość kulturalna nie ma odrębnego znaczenia, wpływa z wartości artystycznej²⁴. Czy wymienione powy-

²¹ P. Szlachetko, *Przestępczość przeciwko dobrom kultury*, [w:] *Zabytki sakralne wobec szczególnych zagrożeń*, Warszawa 2000, s. 25-26.

²² Przykładem może tutaj być wymalowanie 2014 r., co zdumiewa, na nagrobkach żydowskich w Olkuszu pentagramów oraz hasel obrażających papieża Jana Pawła II.

²³ M. Mrówczyński, *Egzekucja sądowa z ruchomości o wartości historycznej lub artystycznej*, [w:] *Kultura w praktyce. Zagadnienia prawne*, t. 2: *Wobec problematyki prawnej zabytków i rynku sztuki*, red. A. Jagielska-Burnik, W. Szafranski, Poznań 2013, s. 111.

²⁴ M. Mrówczyński, *Egzekucja sądowa...*, s. 113-114. Innymi słowy: „Zgodnie z treścią art. 3 pkt 1 (uozoz) zabytkiem jest – nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Doprecyzowaniem tej normy jest art. 6 ust. 1 pkt 1 ppkt f (uozoz), który wprost wymienia cmentarz jako zabytek nieruchomy. Skoro więc bez najmniejszej wątpliwości możemy przyjąć, iż cmentarz żydowski jest dziedzictwem

żej wartości są w tym przypadku obecne, podlega ocenie specjalistów Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków właściwego dla danego regionu. Trudno jednak przyjąć, żeby pochodzące sprzed kilku stuleci, pięknie rzeźbione nagrobki nie były nośnikami przedstawionych powyżej kategorii, kwalifikujących dany przedmiot jako zabytek.

Problemy z ochroną i gospodarką gruntami, na których znajdują się zabytki, są wielorakie. Jak zauważa Tomasz Sienkiewicz, można korzystać z istniejących regulacji prawnych. W tym przypadku podstawowym instrumentem prawnym ochrony prawnej cmentarza żydowskiego, jak zauważa sędzia Rafał Cebula, jest ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (u.o.z.o.z.)²⁵, która jednocześnie wypełnia administracyjną płaszczyznę ochrony prawnej²⁶.

W treści art. 110. ust. 1 i 2 u.o.z.o.z. czytamy: 1. Kto będąc właścicielem lub posiadaczem zabytku nie zabezpieczył go w należyty sposób przed uszkodzeniem, zniszczeniem, zaginięciem lub kradzieżą, podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny. 2. W razie popełnienia wykroczenia określonego w ustępie 1 można orzec nawiązkę do wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami²⁷.

Jednakże w opisywanym przypadku obecni właściciele gruntu i zrujnowanego budynku nie są odpowiedzialni za przestępstwo sprzed lat. Nie są też odpowiedzialni za stan techniczny obecnego budynku. Trudno zatem wskazać sprawcę obecnych zaniedbań.

Podsumowując, można powiedzieć, że niszczona jest pamięć i szacunek wobec ludzi, którzy tworzyli historię tej ziemi.

1. Budynek ten jest przykładem przestępstwa polegającego na niszczeniu zabytkowego mienia żydowskiego. Nagrobki w większości pochodzą z XVIII w. Obecnie ulegają one destrukcji podczas rozpadania się ścian budynku.

minionej epoki, czasów, kiedy to ziemie polskie zamieszkiwały miliony Żydów, pozostawiających trwałe ślady w historii i kulturze całych społeczności zamieszkujących te ziemie, zaś wszelkie racje historyczne, naukowe i religijne wypełniają przestrzeń interesu społecznego w zachowaniu tego dziedzictwa dla żyjących i przyszłych pokoleń, tym samym musimy stwierdzić, iż cmentarz żydowski jest zabytkiem". Por. R. Cebula, *Ochrona prawna cmentarza żydowskiego w polskim porządku prawnym...*, s. 195.

²⁵ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz.U. nr 162, poz. 1568, ze zm.).

²⁶ R. Cebula, *Ochrona prawna cmentarza żydowskiego w polskim porządku prawnym...*, s. 195. Jak zauważył Jacek Dąbrowski, administracja konserwatorska nie opiera się jedynie na jednej ustawie, co powoduje rozproszenie działań. Są to następujące ustawy: 1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami 2. Ustawa z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym 3. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 roku – Prawo budowlane 4. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody 5. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 roku o gospodarce nieruchomościami 6. Ustawa z dnia 3 lutego 1995 roku o ochronie gruntów rolnych i leśnych 7. Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 roku o cmentarzach i chowaniu zmarłych 7. Ustawa z dnia 28 września 1991 roku o lasach 8. Ustawa z dnia 17 czerwca 1966 roku o postępowaniu egzekucyjnym w administracji 9. Kodeks postępowania administracyjnego – por. J. Dąbrowski, *Realizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – wybrane problemy administracyjne*, [w:] *Dlaczego i jak w nowoczesny sposób chronić dziedzictwo kulturowe. Materiały pokonferencyjne*, red. A. Rottermund, Warszawa 2014 s. 122-123. Paradoksalnie – nie w każdym przypadku może to być utrudnieniem w trakcie postępowania administracyjnego. Być może sprawę trudną, sporną można próbować załatwić korzystając z przepisów innych ustaw.

²⁷ T. Sienkiewicz, *Umowa oddania gruntu w użytkowanie wieczyste jako nienazwana forma ochrony zabytków*, [w:] *Kultura w praktyce. Zagadnienia prawne*, t. 2: *Wobec problematyki prawnej zabytków i rynku sztuki*, red. A. Jagielska-Burnik, W. Szafranski, Poznań 2013, s. 246.

2. Budynek jest przykładem zaniedbań, w tym zaniedbań ze strony władz miasta Pilicy oraz Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Sprawa ta znana jest władzom miasta i Urzędowi Ochrony Zabytków od początku lat 90. ubiegłego wieku – są na to liczne dowody w postaci dokumentacji – Karta cmentarza²⁸, publikacji naukowych i prasowych, w tym w mediach społecznościowych, takich Facebook. Informacja o tym budynku przedstawiona została nawet w relacji na żywo w amerykańskiej telewizji FOX News. W 2014 roku przeprowadzono kolejną lustrację terenową, która stała się podstawą do podjęcia prawnych środków administracyjnych, związanych z wpisem budynku do rejestru zabytków.

3. Budynek jest też przykładem drastycznego naruszenia sfery sacrum. Nagrobki tworzą w tym przypadku ścianę ubicacji, co jest przejawem skandalicznego braku szacunku wobec majestatu śmierci. Bez względu na przynależność religijną, stan ten budzi u wszystkich przyzwoitych ludzi odrazę. To rażące naruszenie prawa i etyki jest wykorzystywane do oskarżeń państwa polskiego i Polaków o antysemityzm. W rzeczywistości mamy w tym przypadku do czynienia z aktem kryminalnym, polegającym na pospolitej kradzieży.

4. Rozpadający się budynek tworzy zagrożenie dla życia i zdrowia ludzi, którzy odwiedzają i oglądają to miejsce. W każdej chwili ktoś może zostać przygnieciony fragmentem ściany.

Co można zatem zrobić?

Pierwszą czynnością musi być wpisanie nieruchomości do rejestru zabytków, ponieważ – jak pisze Katarzyna Zalasińska – odpowiednią formą ochrony zabytku jest zespół wspólnie funkcjonujących ze sobą norm prawnych składających się na instytucję prawną rejestru zabytków. Sam wpis jest, jak zauważa autorka, jedynie czynnością faktyczną i nie wywołuje bezpośrednio żadnych skutków prawnych. Dopiero ujęcie zabytku w rejestrze sprawia, że mają do niego zastosowanie prawa i obowiązki wynikające z przepisów prawa²⁹, a w tym wypadku ustawy o ochronie zabytków. Po przeprowadzeniu wpisu do rejestru należy się zastanowić, czy zabytek nieruchomy, w tym przypadku omawiany dom, może być chroniony przez jego wywłaszczenie zgodnie z treścią art. 50 ust. 4 pkt 2 (u.o.z.o.z.)³⁰. Po przeprowadzeniu stosownych operacji natury prawnej można przystąpić do działań praktycznych.

Przechodząc do omówienia działań praktycznych, trzeba przyjąć, że chyba jedyną możliwością jest rozbiorca (ręczna!!!) pozostałości budynku. Nagrobki są również wmurowane w ściany piwnicy. Następnie konieczna jest dokumentacja nagrobków, w tym ich tłumaczenie, a następnie przeniesienie zabytków na nowe miejsce na obecnie istniejącym cmentarzu żydowskim w Pilicy (Pod Czarnym Lasem). Można też stworzyć lapidarium na terenie starego cmentarza żydowskiego w Pilicy, którego obszar rozciąga się nieopodal ruin budynku. Ostatnia z tych możliwości będzie miała na celu przynajmniej symboliczne oznaczenie miejsca pochówku Żydów z Pilicy, istniejącego przecież od początku XVIII w., a być może nawet wcześniej. Pytanie tylko – kto ma zapłacić za proponowane działania?

²⁸ Kartę cmentarza wraz z serwisem fotograficznym dokumentującym stan z roku 1991 sporządził Dariusz Rozmus. Patrz: Archiwum Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

²⁹ K. Zalasińska, *Prawna ochrona zabytków nieruchomych w Polsce*, Warszawa 2010, s. 231.

³⁰ Por. R. Cebula, *Ochrona prawna cmentarza żydowskiego w polskim porządku prawnym...*, s. 197.

Władze Pilicy, samorząd terytorialny mogą nie być do końca zainteresowane utrzymaniem we własnych zasobach kłopotliwych zabytkowych nieruchomości³¹ oraz wykonaniem proponowanych prac. Swoją niechęć mogą uzasadniać kłopotami finansowymi. Ewentualne próby tłumaczenia dotychczasowych zaniedbań wydają się być mało wiarygodne, biorąc pod uwagę niewątpliwie ogromne koszty budowy (nie odbudowy) ratusza na rynku miasta. Należy mieć jednak nadzieję, że zarówno państwowe organy ochrony zabytków (Wojewódzki Konserwator Zabytków), jak i władze samorządowe podejmą stosowne kroki, aby rozwiązać ten niezwykle hańbiący przykład braku szacunku dla ludzi, tradycji i religii.

Odpowiednio wyeksponowane pozostałości kultury żydowskiej mogą stać się również elementem rozwijania atrakcyjności turystycznej regionu. Jak zauważa Jacek Purchla, „W wielu krajach Europy zachodniej profesjonalne systemy ochrony dziedzictwa mają oparcie w takich czynnikach, jak: specyfika dziedzictwa, polityka kulturalna, spójność kulturowa społeczeństwa, przywiązanie do tradycji, skład etniczny, poziom zamożności, praworządność, priorytety finansowe, wielkość ruchu turystycznego, klimat itd. O ukształtowaniu takiego systemu ochrony dziedzictwa (w szerokim rozumieniu systemu) w poszczególnych krajach decyduje też kapitał społeczny!”³²

Należy mieć nadzieję, że *kapitał społeczny*, wywodzący się spośród mieszkańców Pilicy, sprosta tym wyzwaniom.

Bibliografia

- Akta dotyczące się „kierchofu żydowskiego”, Archiwum Parafialne w Pilicy.
 Archiwum Diecezjalne w Kielcach, Akta Konsystorskie PP-7/2, k. 131
 Bałaban M., *Żydzi w Olkuszu i gminach parafialnych*, [w:] *Studium historyczne*, Warszawa 1927.
 „Biuletyn Głównej Komisji Badań Zbrodni Hitlerowskich w Polsce 1939–1945”, Opracowanie materiałów ankiety z 1945 r., woj. krakowskie i lubelskie, 1957, t. IX.
 Błażkiewicz H., *Dzieje parafii Pilica*, Kraków 1988.
 Cebula R., *Ochrona prawna cmentarza żydowskiego w polskim porządku prawnym*, [w:] *Żydzi na Górnym Śląsku i Zagłębiu Dąbrowskim*, red. D. Rozmus i S. Witkowski, Kraków 2011.
 Dąbrowski J., *Realizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – wybrane problemy administracyjne*, [w:] *Dlaczego i jak w nowoczesny sposób chronić dziedzictwo kulturowe. Materiały pokonferencyjne*, red. A. Rottermund, Warszawa 2014.
Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego, t. 1, red. F. Kiryk i R. Kołodziejczyk, Warszawa 1978.
 Gardocka T., *Cmentarze jako dobra kultury*, [w:] *Prawna ochrona dóbr kultury*, red. T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń 2009.
 Hońdo L., Rozmus D., Witek A., *Cmentarz żydowski w Pilicy – materiały inwentaryzacyjne*, red. L. Hońdo, Kraków 1995.
 Kraushar A., *Frank i frankiści polscy*, tom II, Kraków 1895.

³¹ T. Sienkiewicz, *Umowa oddania gruntu w użytkowanie wieczyste jako nienazwana forma ochrony zabytków...*, s. 247. „Dzisiaj stajemy przed pilną koniecznością stworzenia w Polsce systemu efektywnego zarządzania dziedzictwem, który byłby przekonujący dla społeczności lokalnych – wraz z właścicielami i użytkownikami zabytków stanowią one podstawowe ogniwa opieki nad dziedzictwem” – por. *Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, red. M. Boni, Warszawa 2009, s. 70.

³² Cyt. za: J. Purchla, *Dziedzictwo kulturowe a kapitał społeczny*, [w:] *Dlaczego i jak w nowoczesny sposób...*, s. 26.

- Leszczyński A., *Sejm Żydów Korony 1623-1764*, Warszawa 1994.
- Mrówczyński M., *Egzekucja sądowa z ruchomości o wartości historycznej lub artystycznej*, [w:] *Kultura w praktyce. Zagadnienia prawne*, t. 2: *Wobec problematyki prawnej zabytków i rynku sztuki*, red. A. Jagielska-Burnik, W. Szafrąński, Poznań 2013.
- Piechotkowie M. i K., *Bożnice drewniane*, Warszawa 1957.
- Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, red. M. Boni, Warszawa 2009.
- Prawna ochrona dóbr kultury*, red. T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń 2009.
- Purchla J., *Dziedzictwo kulturowe a kapitał społeczny*, [w:] *Dlaczego i jak w nowoczesny sposób chronić dziedzictwo kulturowe. Materiały konferencyjne*, red. A. Rottermund, Warszawa 2014.
- Rosset de T.F., *Stan i potrzeby muzealnictwa polskiego*, [w:] *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytki i konserwacja XXIX – Nauki Humanistyczno-Społeczne*, zeszyt 326, Toruń 1998.
- Rozmus D., *Cmentarze żydowskie ziemi olkuskiej*, Kraków 1999.
- Rozmus D., *De arte judeorum sepulcrali. Motywy artystyczne w żydowskiej sztuce sepulkralnej*, Kraków 2005.
- Sienkiewicz T., *Umowa oddania gruntu w użytkowanie wieczyste jako nienazwana forma ochrony zabytków*, [w:] *Kultura w praktyce. Zagadnienia prawne*, t. 2: *Wobec problematyki prawnej zabytków i rynku sztuki*, red. A. Jagielska-Burnik, W. Szafrąński, Poznań 2013.
- Spis Żydów woj. krakowskiego z roku 1765*, t. 8, wyd. A. Czuczynski, Archiwum Komisji Historycznej, Kraków 1898.
- Stawiarski B., *Cmentarze Żydów aszkenazyjskich w średniowieczu. Przykład Wrocławia*, [w:] *Średniowieczne i nowożytne nekropolie Wrocławia*, red. K. Wachowski, „Wratislavia Antiqua” 12/2010.
- Szlachetko P., *Przestępczość przeciwko dobrom kultury*, [w:] *Zabytki sakralne wobec szczególnych zagrożeń*, Warszawa 2000.
- Worończak J.P., *Specyfika kulturowa cmentarzy żydowskich*, Katowice 1993.
- Zalasińska K., *Prawna ochrona zabytków nieruchomych w Polsce*, Warszawa 2010.

Streszczenie: W Pilicy znajdują się ruiny domu powstałego po dewastacji starego cmentarza żydowskiego. Do konstrukcji ścian użyto nagrobków żydowskich z pierwszej połowy XIX w., być może nawet starszych. Ruina jest przykładem przestępstwa kradzieży nagrobków popełnionego kilkadziesiąt lat temu. W chwili obecnej budynek wymaga rozebrania, a zabytkowe nagrobki stosownego potraktowania i zabezpieczenia przez służbę konserwatorską.

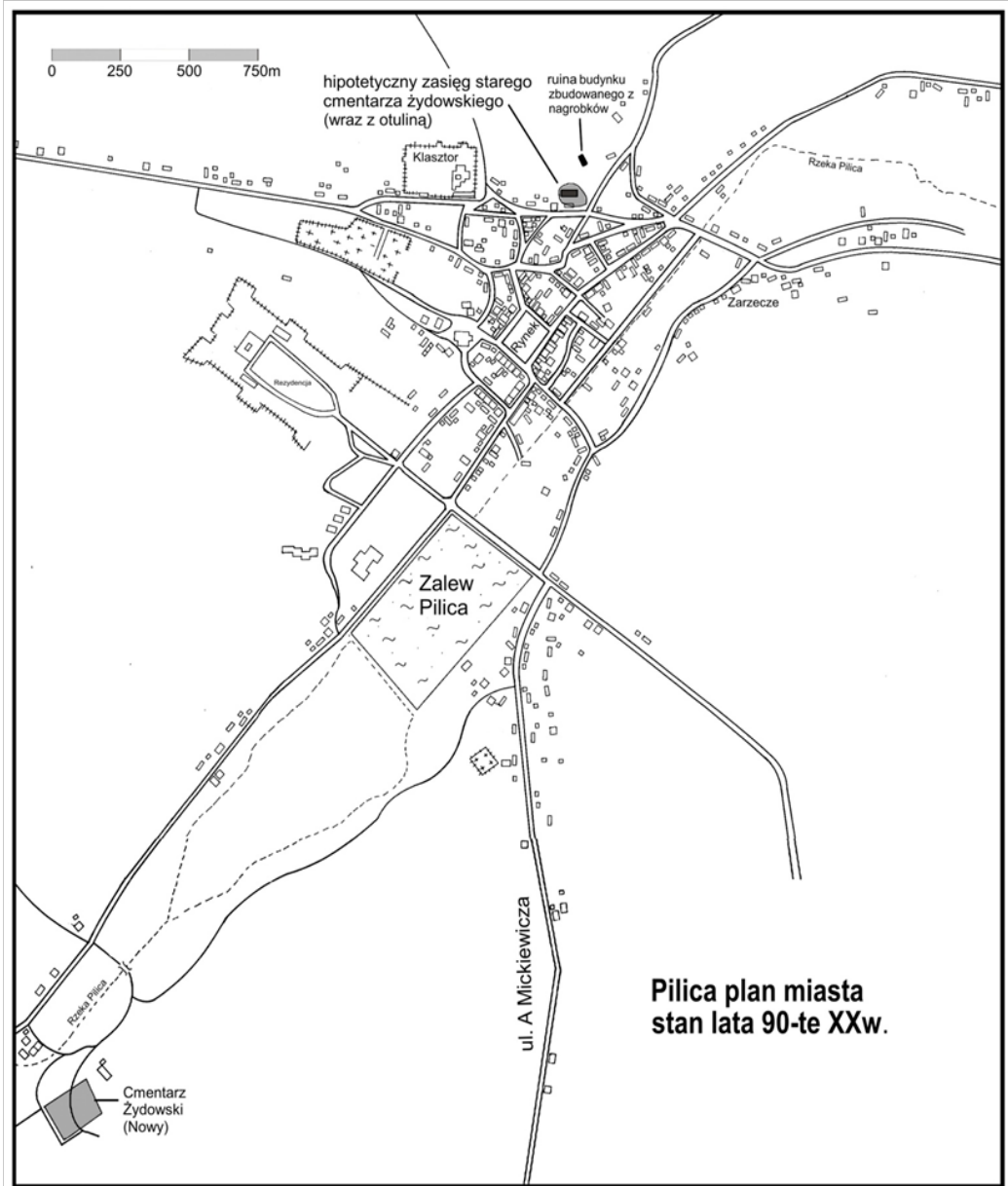
Słowa kluczowe: stary cmentarz żydowski w Pilicy, nagrobki z XIX i XVIII w., budowla wzniesiona z zabytkowych nagrobków, kwestie prawne związane z ochroną zabytków żydowskich.

THE PRESERVATION OF HISTORIC MONUMENTS OF THE OLD JEWISH CEMETERY IN PILICA

Summary: In Pilica there are ruins of a house which was constructed after an old Jewish cemetery was devastated. The Jewish sepulchral stones dating back to the first half of the 19th century or even earlier ones were used to construct the walls of the house. The ruins are an example of the crime of theft that was committed a few dozen of years ago. Currently the building should be pulled down and the historic sepulchres should undergo appropriate treatment and preservation by the conservatory services.

Keywords: The old cemetery in Pilica, the 19th- and 18th-c. sepulchres, a building constructed with historic sepulchres as building material, legal questions associated with the preservation of Jewish monuments.

ILUSTRACJE

Ryc. 1. Plan Pilicy z zaznaczonymi cmentarzami żydowskimi – stan z lat 90. XX wieku

Ryc. 2. Pilica – budynek wzniesiony w z żydowskich nagrobków, stan na 2014 r. Fot. Franciszek Rozmus

Ryc. 3. Pilica XVIII-wieczny nagrobek. Fot. Dariusz Rozmus

Ryc. 4. Pilica, przykład nagrobka użytego w ścianie. Fot. Dariusz Rozmus

Ryc. 5. Pilica, ściana dostawionej do budynku ubicacji. Fot. Dariusz Rozmus